

ЯСИНОК Д. М.,

доктор філософії в галузі права,
викладач кафедри міжнародних
відносин

(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.29>

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА ФОРМУВАННЯ ОСНОВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ

Стаття присвячена дослідженню питань становлення державності на теренах Європи та переходу управління суспільством від звичаєвого права, до його закріплення в перших законодавчих актах перших державних утворень від Стародавнього Риму до феодальних європейських держав, які запозичили розробки приватного права римськими юристами (рецепція римського права) адаптуючи його до нової форми суспільної організації та її потреб.

В той же час історія показала, що швидкий темп зростання адміністрування у сфері суспільних відносин Франції, Німеччини, Англії призводив до все більшої кількості державних чиновників, які працюючи в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування часто зловживали своїми службовими та посадовими обов'язковими, що об'єктивно змушувало королівську владу реагувати на такі порушення у сфері публічно-правових відносин, оскільки останні підривали устрої самої держави. Саме такі цілеспрямовані дії хоча і одноособовою законодавчої, виконавчої і судової королівської влади поступово все ж закладали основи до формування в європейських країнах перших прообразів адміністративної юстиції. Таке спрямування безумовно носило об'єктивний, природний характер, оскільки поступова демократизація суспільних відносин спонукала до розвитку не лише економіки але усіх суспільних та судових інститутів, метою яких був захист не лише політичного устрою держав і захисту інтересів особи, а в подальшому і суб'єктивних її прав. Саме такі обособлені теорії захисту «законних інтересів» (Франції) та «суб'єктивних прав» (Німеччини) культивувались і розвивались вченими адміністративістами тих часів. В той же час, англійська наукова думка не сприймала адміністративну юстицію, оскільки теорія «панування права», яка розвивалась і ґрунтувалась на основі прецедентного права на їх думку охоплювала і ті спірні відносини, які виникали із адміністративно-правових відносин.

В роботі звернуто увагу на те, що до 80-х років XX століття Україна буквально сприймала англійську доктрину відмови від адміністративного судочинства, але на початку 90х років XX століття Україна поступово розширила можливості адміністративного судочинства, хоча і в межах правил цивільного процесуального законодавства України. З прийняттям 6 липня 2005 року першого Кодексу адміністративного судочинства України, Україна започаткувала еру адміністративної юстиції, яка сьогодні розвивається доволі успішно як у сфері судоустрою, так і в питаннях доказування у сфері адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративна юстиція, принципи адміністративного судочинства, адміністративний суд, публічно-правові спори, доказування та правозастосування в адміністративному процесі.

Yasynok D. M. The formation of statehood in European countries and the formation of the foundations of administrative justice in the field of protection of the rights and legitimate interests of the individual

The article is devoted to the study of the issues of the formation of statehood in Europe and the transition of society management from customary law to its consolidation in the first legislative acts of the first state formations from Ancient Rome to feudal European states, which borrowed the developments of private law by Roman lawyers (the reception of Roman law), adapting it to the new form of social organization and its needs. At the same time, history has shown that the rapid growth of administration in the sphere of public relations in France, Germany, and England led to an increasing number of state officials who, working in executive bodies and local self-government bodies, often abused their official and official duties, which objectively forced the royal authority to respond to such violations in the sphere of public legal relations, since the latter undermined the structures of the state itself. It was precisely such purposeful actions of the one-person legislative, executive and judicial royal power that gradually laid the foundations for the formation of the first prototypes of administrative justice in European countries. Such a direction was certainly objective, natural in nature, since the gradual democratization of social relations prompted the development of not only the economy but also all social and judicial institutions, the purpose of which was to protect not only the political system of states and the interests of the individual, but later also his subjective rights. It was precisely such isolated theories of the protection of «legitimate interests» (France) and «subjective rights» (Germany) that were cultivated and developed by administrative scholars of those times. At the same time, English scientific thought did not accept administrative justice, since the theory of the «rule of law», which developed and was based on case law, in their opinion, also covered those controversial relations that arose from administrative-legal relations.

The work draws attention to the fact that until the 1980s, Ukraine literally accepted the English doctrine of renunciation of administrative proceedings, but in the early 1990s, Ukraine gradually expanded the possibilities of administrative proceedings, although within the rules of the civil procedural legislation of Ukraine. With the adoption of the first Code of Administrative Proceedings of Ukraine on July 6, 2005, Ukraine began the era of administrative justice, which today is developing quite successfully both in the field of the judiciary and in matters of evidence in the field of administrative proceedings.

Key words: *administrative justice, principles of administrative proceedings, administrative court, public law disputes, evidence and law enforcement in administrative proceedings.*

Вступ. Розвиток як системи адміністративного судоустрою, так і адміністративного судочинства як в Україні, так у світі, в тому числі і в країнах Європи, до союзу яких Україна намагається сьогодні приєднатись, так і залишаються в стані дискусійності. В цьому аспекті важливим є питання дослідження становлення і розвитку державності, оскільки саме держава по суті була є і буде генератором до становлення та розвитку адміністративної юстиції. Велика кількість органів державного управління та місцевого самоврядування на різних рівнях управлінського життя породила надзвичайно велику кількість чиновників, які на превеликий жаль зловживали, зловживають і в подальшому будуть зловживати своїми службовими та посадовими обов'язками всупереч інтересам служби, що безумовно призводить до порушень прав та законних інтересів як фізичних так і юридичних осіб.

Постановка завдання. З урахуванням даних обставин, важливо дослідити ті шляхи і форми, якими йшли європейські країни починаючи з XII по XX століття з тим, щоб запозичити найкращі зразки адміністративних процесів в яких і відбувається справедливий, неупереджений, своєчасний та ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб прав та інтересів

юридичних осіб від порушень з боку органів державного управління та місцевого самоврядування суб'єктів владних повноважень.

Результати дослідження. Історія людства – це в першу чергу історія розвитку соціальних взаємовідносин та відносин людини і держави. І хоча сама державна форма суспільного устрою існувала не завжди, але навіть в той первіснообщинний період, який був найдовшим в історії людства міг характеризуватися своєю соціальністю, яка мала місце між членами роду і його родовим устроєм, що заклало, по суті, основи соціальної організації життя первісних людей.

Безумовно, але навіть в такій примітивній суспільній формі організації суспільства все ж мали місце певні управлінські дії як з боку вождів, так і старійшин чи ради старійшин роду, які ґрунтувались на певних традиціях і звичаях. При цьому, рівність всіх членів роду в їх правах та обов'язках зберігалася у безумовному порядку.

З ускладненням засобів виробництва, ростом населення і поступовим розділенням праці почали закладатися перші основи приватної власності, що призводило до змін як у побуті, так і в організації життя людей. Такі зміни формували нові соціальні цінності, що змінювало менталітет суспільства в якому почала переважати не колективна, а індивідуальна власність, і хоча адміністративна влада ще не була характерною для родового устрою, але первісна демократія поступово почала відходити на другий план ослаблюючи таким чином силу звичаєвого права і ті табу, які існували в первісно общинному устрої. Безумовно звичаї і традиції ще продовжували впливати на суспільне життя у вигляді окремих заборон. Не дивлячись на те, що вплив на родове суспільство суспільної власності спрямовувався на згуртованість общини, збереженню спільних знань і навиків, але приватна власність своєю привабливістю і магнетизмом, в основі якого лежить ефект накопичення майнових цінностей вже заклала нову форму суспільних відносин.

Поява надлишків продукції при виробництві згуртовувала роди в племена, що безумовно призвело до спокуси заволодіння таким майном у інших племен з метою свого збагачення. Це призводило до міжусобних війн, де грабіж пов'язувався з героїзмом і славою.

Такий розвиток подій прискорив розпад родоплемінної структури суспільної влади. Більше того в суспільстві з'явилося усвідомлення того, що ріст приватної власності, а відтак і багатства, неможливі без пропорційного росту населення і використання цього населення як робочої сили. Розуміючи це, соціальна група, що утворювала командну верхівку війська, почала поповнювати населення за рахунок полонених, які змушені були інтегруватися в те чи інше плем'я або ставали рабами. Таким чином, «військова демократія» не тільки збагачувала себе, але і породжувала політичну владу, яка культивувала рабовласництво закладаючи основи рабовласницької державності. В такій формі устрою рада старійшин замінялася радою військової дружини, яка утворювала родову знать впливаючи на політику і дії своєї общини. Так в VIII–VI ст. до н.е. в Римі сформувалася рабовласницька форма державного управління яка по своїй суті не була притаманна ні германським племенам, ні скіфським, оскільки саме в них закладалися перші основи демократизму [1].

В той же час, римські юристи розробили унікальні правові позиції з точки зору приватного права в основі якого лежав безумовний захист приватної власності. При цьому лише Ульпіан говорив про адміністративний контроль над органами державного управління, але його погляди піддавались критиці, що пояснюється посиленням влади Сенату, а в подальшому безумовно-включної, неоспорюваної влади імператора.

Якщо з цих позицій поглянути на Античні Афіни, де роль виконавчої влади відігравала Рада яку обирали на один рік на пленарній основі, то така рада в кінці роботи повинна була звітувати про свою роботу [2]. Значну роль в системі органів виконавчої влади відігравали магістри, яких обирали відкритим голосуванням на загальних зборах. В той же час, неправомірні дії члена магістрату в разі зловживання ним своїми службовими чи посадовими обов'язками можна було оскаржити у суді-Гелеї. Таким чином, даний судовий орган, по суті, вперше виконував роль адміністративного суду.

З падінням Римської Імперії і формуванням на її основі перших феодальних Європейських держав з їх власними інститутами публічної влади, політика захисту приватної власності, яка в своїй основі вибудовувалася на базі законодавства приватного права стародавнього

Риму. Безумовно, це сприяло виникненню таких ситуацій, коли рішення чи дії публічної влади та її чиновників не завжди співпадали з інтересами населення території. Не дивлячись на це, публічна влада стає не просто атрибутом державності, а і її природною необхідністю, оскільки при управлінні людським суспільством безумовно виникає потреба у підпорядкованості індивіду єдиній суспільній волі. При цьому публічна влада не виникає сама по собі. Вона є наслідком соціального розвитку суспільства, яке природно потребує єдиного керівництва всіма процесами, які можуть виникати в суспільстві. Така концентрація влади в єдиному центрі давала можливість не лише шляхом переконання, а і шляхом економічного чи силового примусу об'єднувати навколо себе населення, певної території, концентруючи увагу людей на тих суспільних потребах, яких потребувало суспільство.

Саме ці центробіжні сили, і спонукали до розвитку державності, що давало можливість Риму остаточно сформуватися в кінці V на початку II ст. до н.е. в єдину державу-республіку, в якій відбулося об'єктивне об'єднання інтересів громадян та інтересів держави, створивши нову політично-суспільну формацію, на чолі якої стояв Сенат та підпорядковані йому магістрати, які і склали основу реальної державної влади в стародавньому Римі. При цьому, консолідуючою основою в такій державі стало право. Саме римське право регулювало, узаконювало та закріплювало право приватної власності, піднявши при цьому питання її захисту на вершину своєї цивілізації. Як би це не було дивно, але саме римське право з його принципами захисту майнових прав та інтересів особи створювало фундаментальні основи для майбутньої адміністративної юстиції в європейських державах, де феодальна формація з її обширним державним апаратом управління, породила численні зловживання, які допускалися державними чиновниками та феодалами на місцях, що і спонукало королівську владу обмежувати чиновників, вимагаючи від них справедливості та розумності в управлінні на місцях. Безумовно, внутрішнє управління в країнах Західної Європи XI–XVII ст. пов'язувалося із державними традиціями, які мали місце в Римській імперії, особливо це стосувалося, Німеччини, Іспанії, де цеховий уклад життя, поділ на гільдії характеризувався професійним самоврядуванням на фоні абсолютної монархії. Безумовно, королівська влада Франції в XVI ст. з одного боку та дворянством і зароджуваною буржуазією з іншого по суті створювали такий конгломерат державного управління де король з його абсолютною владою об'єднував країну, одночасно розвиваючи і примножуючи бюрократичний апарат різнорівневого управління. На фоні посилення дворянства останнє намагалося обмежити такий абсолютизм за рахунок створення парламентаризму. Така боротьба і стрімкий розвиток економічних відносин сприяли зародженню нового суспільного класу, буржуазії, яка проголошувала демократичні гасла: свободи, рівності, братерства та справедливості, які за своєю суттю давали підстави говорити про безумовний захист прав та інтересів людини і громадянства від свавілля держави та її чиновників різного рівня. Такий тріумфірат вплинув на розвиток суспільних відносин нового зразка і привів до того, що в Англії під час повстання в 1215 році король Іоан Безземельний вимушений був підписати Велику хартію вольностей, (Magna Carta), яка налічувала 63 статті в яких гарантувалися права і привілеї феодальної знаті, надавалася свобода дій церкви і зобов'язували короля дотримуватися державних законів. Сам документ вважається «першою писаною конституцією Англії», де було закладено основи прав і свобод людини, які підлягали безумовному судовому захисту, створюючи в подальшому основу для утвердження прав свобод і верховенства права.

В XII–XIII ст. в Німеччині також почався період організації імперіуму, де основу суспільного життя вводилося поняття «верховенства права» (Бог сам є право). По своїй суті ще однією своєрідною конституцією того періоду було «Саксонське зерцало» (Sachsenspiegel) яким охоплювалося дві галузі права: земельне та феодальне право. Земельний закон був правом вільних людей, до яких включалися і фермери. Він регулював питання нерухомості, спадкування, сімейного стану, розподілу майна, добросусідства, хоча за своєю суттю був нормативним збірником звичаєвого права. Дане феодальне право охоплювало кримінальне право та створювало судову систему. Воно регулювало порядок взаємовідносин дворянства і держави, відносини міжстами, вибори королів, феодальні повинності тощо.

В 1356 році основні елементи і інститути державного механізму Німеччини були закріплені в Золотій буллі. Саме в цьому законі по суті проголошувалося те, що держава є політичною

організацією князів. Всі важливі державні справи, в тому числі і внутрішнього управління передавалися колегії курфюрстів, яка скликалася щорічно з метою урегулювання питань щодо стягнення мита, розгляду скарг на князів, в тому числі і на імператора.

Таким чином, це були перші ознаки адміністративного судочинства в межах якого розглядалися справи із зловживання владою, навіть найвищих сановників, яким являвся імператор.

У Франції, як і в Англії та Німеччині в середині XVIII століття реформи Людовіка IX привели до створення Парламенту, який у другій половині XV ст. по суті перетворився в судовий орган, де загальними зборами парламенту розглядалися справи виняткового значення та інші політично-управлінські питання [3]. Таким чином, це були перші прояви розгляду публічно-правових відносин судом з метою ефективного захисту в першу чергу інтересів держави і короля.

Саме з цих підстав Гегель Г.В. порівнював державу з організацією, яка займається «охороною порядку» подібно нічному сторожу, охороняючи спокій своїх громадян [4]. Отже, історія свідчить, що держава як політично-суспільна формація є результатом історичного розвитку різних соціальних груп, розвитку виробничих сил з їх розподілом праці та створенням інституту приватної власності. Разом з тим, постійне ускладнення суспільних відносин показало, що держава – це ціла система управлінських структур, оскільки без них вона не може повсемірно контролювати роботу всього апарату чиновників, які надають державі послуги у сфері внутрішнього життя своїх громадян.

В той же час, чиновники всіх рівнів не лише регулюють, а і контролюють всі відносини людини в суспільстві, що потребує не лише уваги, мудрості, але і чесності та справедливості, під якою розуміється те, що повинен робити чиновник відповідно до закону, оскільки закон – це справедливість. Закон це не всім одне і те ж, а кожному своє, оскільки для нерівних, рівність стає нерівністю [5]. Саме ці філософські постулати стали політичною основою французької буржуазної революції 1789–1794, яка проголошувала лозунги свободи, рівності, братерства по суті спонукала до збереження контролю за чиновниками апарату державного управління з точки зору забезпечення прав і свобод громадян Франції. Такий підхід давав можливість розмежувати публічне і приватне право, формуючи основи адміністративного права, а відтак і адміністративної юстиції, яка являла собою саме такий механізм захисту прав, свобод та інтересів від свавілля і зловживання чиновників різних рангів. Як зазначає Л.І. Пахолок, наприкінці XVIII ст. у Франції та Німеччині сформувалися правові передумови до виникнення адміністративних судів, суть роботи яких полягала у захисті законних інтересів, порушених адміністративними органами при реалізації своїх дискреційних повноважень [6].

В той же час, в 1713 році в рамках шведсько-фінського права, Король Чарльз XII вперше в історії Європейських країн ввів посаду омбудсмена, який тепер здійснював нагляд за діяльністю представників влади з метою недопущення зловживання ними своїми повноваженнями та здійснення незаконних дій державними чиновниками різних рангів державної влади. На відміну від такого підходу, Петро I у 1722 році започаткував створення прокуратури, як органу який здійснював контроль за єдиним правозастосуванням законів державних чиновників різних рангів в їх діяльності та ефективної і законної діяльності державних органів та установ [7].

Історія свідчить, що не дивлячись на різний організаційний підхід до контролю за законністю дій державних органів управління та їх чиновників всіх об'єднувала одна і та ж мета: боротьба проти корупції та зловживання чиновниками різних рангів державного управління своїми правами та обов'язками. В той же час, на теренах Європейських держав в кінці XVIII ст. на початку XIX століття популярності набула теорія «захисту законом інтересів особи державним судом», який по суті відіграв роль адміністративного суду. Розробкою такої теорії були французькі юристи Бів'єн Баво і Макарель. В таких судах судочинство велося колегіальним судом з відкритим до його судових процесів доступом. В той же час, вся послідовність судової процедури була запозичена із процедури розгляду судів загальної юрисдикції з можливістю приватного представництва з боку позивача адвокатами та державного представництва з боку прокуратури. Процеси носили усний та безпосередній характер. Під юрисдикційний контроль таких адміністративних судів підпадали спори, в яких мова йшла про порушення органами виконавчої влади чи її службовими або посадовими особами своїх посадових обов'язків, які вели до

порушення законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб. Таким чином, французька наукова доктрина адміністративного захисту «законних інтересів» в адміністративних судах набула свого практичного втілення на землях Франції. При цьому, адміністративні суди при визнанні рішень виконавчої влади не дійсними, не скасовували таких рішень, а лише проголошували їх недійсними. До речі, такий підхід до розгляду адміністративних справ зберігся і на сьогодні. Таким чином, Франція не лише започаткувала практичне створення адміністративної юстиції, але саме її вчені адміністративісти заклали теоретичні основи щодо предмету адміністративного судочинства як способу захисту законного інтересу особи у спорах, які мають місце у сфері публічно-правових відносин.

В той же час, в Німеччині культивувалась теорія комплексного підходу щодо розгляду адміністративних справ де предметом захисту був не лише законний інтерес особи, а і її суб'єктивні права, які з тих чи інших причин були порушені адміністративними органами виконавчої влади.

З цією метою в 1875 році на основі Закону «Про систему адміністративних судів Пруссії» було створено систему повітових і волосних комітетів, які відігравали роль судів першої інстанції. В таких комітетах працювали професійні судді, які розглядали спори на незаконні дії органів виконавчої влади та її чиновників на колегіальній основі, відкрито і безпосередньо. При цьому, судді мали право самостійно збирати докази та залучати до справи третіх осіб, хоча суд і викривав провадження в адміністративній справі виключно за особистим поданням скарги особою чиї права або законні інтереси було порушено органами виконавчої влади [8]. В Німеччині працював і Вищий адміністративний суд. Вся система адміністративної юстиції розглядала адміністративні справи на основі принципів усності, безпосередності, гласності та змагальності. Прояви адміністративної юстиції мали місце і у середньовічній Англії, і хоча на початковій стадії вони проявлялися у вигляді квазісудочинства де важливе місце відігравали мирові судді. Саме на рівні мирових суддів розглядалися скарги на поліцейських, службовців податкових органів тощо. Саме цих суддів за Прокламацією короля 1195 року називали «лицарями миру» [9].

Мирові судді по суті здійснювали адміністративний нагляд за правильним застосуванням законів, які вони самі часто тлумачили в сфері поліцейської служби, стягнення податків тощо, тому говорити про наявність певної сталої процесуальної процедури не приходиться. Не дивлячись на це, були перші спроби по закладенню основ адміністративної юстиції в Англійському королівстві, хоча вже в XV ст. адміністративні функції мирових суддів передавалися де судів загальної юрисдикції. В той же час, сучасна адміністративна юстиція Сполученого Королівства була започаткована лише на початку XX століття, оскільки до цього доктрина адміністративної юстиції не сприймалася, оскільки принцип «панування права» є основоположним принципом англійського загального права, а відтак він охоплює всі сфери життя людей, в тому числі і у відносинах з виконавчими органами влади, тому створювати окремо ще і систему адміністративних судів лише з підстав, що відповідачем повинен виступати орган державного управління, вважалося недоцільним.

Саме таку концепцію сповідувала і Україна, ввівши до Цивільного процесуального кодексу ЦРСР лише в 1981 році в розділ I, главу 29 х назвою «Проведення по справах, які виникають із адміністративно-правових питань».

До категорії таких справ було віднесено: 1) скарги на справедливість у системах виборів; 2) скарги на дії адміністративних органів у зв'язку з накладенням штрафів; 3) скарги на дії посадових осіб здійснені з порушенням закону чи перевищенням повноважень, які притісняють права громадян; 4) про стягнення з громадян недоплат до податків, самообкладенню сільського населення і державному обов'язковому страхуванню [10].

З ЦПК України 2004 року було виключено положення щодо розгляду загальними судами справ, що виникають із адміністративно-правових відносин. Це пояснювалося тим, що законодавець має намір прийняти Адміністративний процесуальний кодекс України, в якому і буде врегульовано порядок адміністративного судочинства [11].

Висновки. Адміністративна юстиція як в європейських державах, так і в Україні формувалася поступово на основі різних науково-теоретичних обґрунтувань. Не дивлячись на це,

питання публічно-правового захисту щодо порушених прав, свобод та інтересів як фізичних так і юридичних осіб ставали для кожної держави природною закономірністю, оскільки стрімкий розвиток суспільних відносин спонукав всі державні утворення збільшувати апарат як державного управління так і посадових осіб місцевого самоврядування, що на фоні зловживань як державних службовців так і посадових осіб місцевого самоврядування під час надання різноформатних послуг нівелювало ефективність роботи державних інститутів влади чи місцевого самоврядування, ослабляючи їх устої, розмиваючи всю систему державного управління. Усвідомлення такого негативного розвитку подій змушувало як Німеччину так і Англію, Францію і Іспанію розмежовувати питання приватного і публічного права так виокремлювати із загальної системи судоустрою обособлену систему адміністративних судів. Не дивлячись на те, що швидкість такого розмежування як в Україні так і інших європейських державах була різною, але сьогодні такі тенденції урівнюються. Для України, яка спрямовує свої погляди на вступ до Європейського Союзу така тенденція є надзвичайно важливою і з цих підстав всі питання як щодо розвитку доказового процесу так і його взаємозв'язку із правозастосовчим процесом є питанням надзвичайно важливим, оскільки воно є серцевиною адміністративного судочинства, а від так дані питання потребують свого скрупульозного наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 672 с.
2. Історія держави і права зарубіжних країн. URL: <https://uahistory.co/book/history-of-state-the-rights-of-foreign-countries/46.php> (дата звернення: 07.08.2025)
3. Prothero, G.W. The Parlement of Paris. English Historical Review. 1898. Vol. 13, № 50. P. 229–241.
4. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. /пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.
5. Спірнік А. Г. Філософія: підручник. 2-ге вид. Київ: Гардарика, 2006. 447 с.
6. Пахолок Л. І. Адміністративна юстиція в зарубіжних країнах: виникнення і сучасний стан. Вісник Верховного Суду України. 2001. № 5. С. 49–54.
7. Адміністративне судочинство України: підручник / за заг. ред. О. М. Панасенка. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 375 с.
8. Bismarck, B. von Busso. Das Gesetz vom 3. Juli 1875 betreffend die Verfassung des Verwaltungsgerichts und das Verwaltungsstreitverfahren: mit Zusätzen und Erläuterungen. Berlin : Carl Heymann, 1879. V. 218 s.
9. Юридична енциклопедія: том 3 / за заг. ред. кол. Ю. С. Шемшученка. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. 792 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України 2004. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2004. № 5. 544 с.
11. Законодавство про адміністративне судочинство: проблеми кодифікації. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 257–278.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.0.2025

Дата публікації: 28.11.2025

